

A szexuális deviancia, mint egyéni és társadalmi konfliktusok feloldása a XVIII. században

Az ókor végi társadalom és egyház fejlődésének folyamatában öltött végérvényesen formát a szexualitás megítélésének keresztény eszméje, amely felfogás szerint a férfi és a nő kapcsolatának egyedüli – a keresztény erkölcs követelményeit kielégítő – színtere a házasság. E felfogás gyakorlatilag még ma is érvényesül, a XVIII. században, pedig legalábbis elméletileg fel sem merült a megkérdőjelezése. Ha például a szankcionálás: a gyakorlati és elméleti büntetőjog oldaláról közelítjük meg a kérdést, azt kell tapasztalnunk, hogy devianciának – etimológiailag: az útvjáról való letérés – minősült és ennélfogva büntetendő volt minden olyan szexuális cselekmény, amelyet az egyház nem hagyott jóvá, közöttük több olyan is, amelyet a modern pszichiátria már semmiképpen sem illet ezzel a jelzővel (a házasságtörés, a paráznaság stb.).

Ha mindezt összevetjük a pszichológia mai álláspontjával, érdekes eredményeket: átfedéseket és eltéréseket kapunk. A hagyományos pszichológiai iskolák szerint is létezik tudniillik egy „út”, amelyet fajfenntartási ösztönnek neveznek, ezen ösztön zavarait: csökkenését, fokozódását és a perverziót pedig devianciának. E három terület közül a két utóbbit a keresztény morál is bünteti, mint paráznaságot és szodomiát, míg a legelsőt tulajdonképpen erényként tartja számon.

Munkánk tárgyának meghatározásában még egy tudományágra kell utalnunk: a kriminalisztikára. *György Júlia* írja *Az antiszociális személyiség* című művében, hogy „az egészségesen fejlett, érett személyiségnél a nemi inger genitális fokon jelentkezik, amelyet a vágy tárgyával kapcsolatos bizonyos pozitív érzelmek is kísérnek”. A pozitív érzelmek pedig nyilván hiányoznak – legalábbis az egyik fél részéről – az erőszakos cselekmények esetében. Érdekes módon azonban a szexuális erőszakot sem a korabeli büntetőjog, sem pedig a modern pszichiátria nem sorolja a deviancia megnyilvánulásai közé. Jogi szempontból ugyanis, úgy látszik, a sértett fél az erőszak folytán sokkal nagyobb kárt szenvedett el társadalmi helyzetében, mint testében vagy lelkében. Mindezek ellenére mégis úgy gondoljuk, hogy az erőszak – főleg az elkövető szempontjából – deviáns cselekmény és mint ilyen, vizsgálatunk tárgya kell, hogy legyen.

Az elmondottak alapján tehát a következőképpen határozhatjuk meg a szexuális deviancia fogalmát: deviáns minden olyan cselekmény, amely nem a fajfenntartási ösztön kifejeződése és nem kíséri pozitív érzelem. Ebből a szempontból a deviancia egyes – forrásaink által is meghatározott – fajtái: a homoszexualitás, a bestialitás és az erőszak. Ezek XVIII. századi előfordulásai képezik tehát jelen vizsgálatunk tárgyát. Szólni kell azonban néhány szót a vizsgálódás egyik különös szempontjáról is.

Köztudott, hogy a különféle pszichológiai és pszichiátriai iskolák mennyire eltérő nézeteket vallanak például a homoszexualitásról, pontosabban a homoszexuális személyiség kialakulásának okairól. A gyökereivel a freudizmusig visszanyúló hagyományos pszichológia szerint az ember alapvetően he-

teroszexuális beállítottságú, s annak okát, hogy ez a beállítottság végül nem valósul meg, valamilyen korai személyiségfejlődési zavarban jelöli meg. A tanulásméleti iskolák szerint viszont az ember alapvetően polyszexuális érdeklődésű, s csupán a társadalmi normák okozta kényszer okozza, hogy a sok egyéb lehetőség mellett és helyett és az érdeklődés egyedül a heteroszexualitásban nyilvánulhat meg. – Még e két szélsőséges nézetben is van azonban egy közös pont, amelyet kicsit leegyszerűsítve talán a következőképpen fogalmazhatunk meg: a deviancia oka egy személyes konfliktushelyzet, vagy más szavakkal: a deviáns cselekmény tulajdonképpen nem más, mint kísérlet egy konfliktushelyzet oldására a személyiség részéről. És pontosan ez az a szempont, amelyből a továbbiakban vizsgálni kívánjuk a deviancia XVIII. századi előfordulásait.

Itt kell azonban szólni néhány olyan korlátról, amelyek rendkívüli módon megnehezítik a vizsgálódásokat. Az egyik – és legfontosabb – korlát forrásaink belső természetéből fakad: ezek a periratok ugyanis nem pszichológiai-pszichoanalitikai elemzések, ennél fogva az esetek túlnyomó többségében még csak az sem dönthető el egyértelműen a tanulmányozásuk során, hogy a devianciával vádolt egyén valóban deviáns személyiség-e, vagy pedig cselekedete csak egyszeri és azt csak az alkalom szülte. Sőt, az sem gyakran derül ki egyértelműen, hogy valóban elkövette-e a tettet, hiszen a körömszakadtaig való tagadás a legtermészetesebb emberi reakció az egyébként is szokatlanul kegyetlen halálbüntetés árnyékában, másrészt pedig komolyan számolnunk kell az alaptalan vádaskodásokkal is – amelyeknek oka viszont nem feltétlenül a személyes ellenszenv, s ilyen szempontból, amint azt majd látni fogjuk, a vádaskodás ténye is fontos tárgyunk szempontjából. Létezik továbbá egy külső korlátja is munkánknak: ez pedig az a sajnálatos tény, hogy éppen a büntetőperек iratai szenvedték el a legnagyobb károkat a múlt századi levéltárrendezések során. Így például Somogy megye levéltárában a korabeli nyilvántartások szerint őrzött csaknem két és fél ezer büntetőperből száznál is kevesebb maradt fenn, s ezek is csak azért, mert néha a per tárgyát, legtöbbször pedig az ítéletet, illetve a büntetés módját érdekesnek találta a levéltárrendező. Külön szerencse, hogy pontosan a devianciával vádoltak esetében születtek háborzongatóan „érdekes” ítéletek. De említhetjük Borsod vármegye levéltárát is, amelynek rendezése során az összes büntetőpert kiselejtezték. Mennyiségükre legyen elég egyetlen adat: az 1740 és 1755 közötti időszakból 250 per iratanyagáról tudunk, s ezek között 7 olyan is volt, amelyet bestializmussal vádolt egyének ellen indított a magisztrátus.

Ha már a számoknál tartunk, itt kell megjegyeznünk, hogy tárgyunk természetéből fakadóan nem nagyon „játszadózhatunk” velük, például úgy, hogy megpróbáljuk a deviáns személyek arányát a nem deviánsokéhoz mérni, vagy a deviáns esetek számát az egyéb bűnesetekhez, stb. Az ilyen cselekmények túlnyomó többsége ugyanis elvileg sem juthatott, legfeljebb véletlenszerűen, a bűnüldöző hatóságok tudomására, hiszen éppen az eltitkolhatóság miatt választotta ezt a módot az elkövető. (Figyeljük meg például, hogy az egyszerű paráznasági ügyek is főleg akkor kerülnek a törvényszék elé, amikor azok konkrét eredménye „szemmel is látható”.) Másrészt olykor az iszonyatos büntetés elemi erejű félelme még azokat is visszatartotta a tett nyilvánosságra hozatalától, akik tudtak róla. Így például egy borsodi asszony 1708-ban azért nem vallott fia megrontója ellen, mert félt, hogy az azóta meghalt gyerekek még a holttestét is kiveszik a földből és megégetik.

Bármennyi nehézséggel kelljen is azonban számolnunk akár a deviancia fogalmának a meghatározása, akár a forrásaink által kínált lehetőségek tekintetében, azért egy dolog mindenképpen nyilvánvaló: mégpedig az, hogy a szigorú tiltásokkal, illetve a kegyetlen megtorlással erősített magatartás-tanulási folyamat – amelynek eredménye végső soron az egyház által elismert és törvényesített formában megjelenő heteroszexualitás – mindenféle megtörése komoly ok miatt kellett, hogy bekövetkezzék. Más szavakkal: ezekben az esetekben olyan személyes konfliktushelyzeteket kell feltételeznünk, amelyek kényszerítő ereje nem csupán vetekedett a tiltás és a megtorlás visszatartó erejével, hanem felül is múlta azt. A dolog ott válik számunkra igazán érdekessé, amikor ezeket a konfliktushelyzeteket mintegy „társadalmasíthatjuk”, vagyis, ha be tudjuk bizonyítani, hogy léteztek olyan társadalmi csoportok, amelyek tagjai éppen a csoporthoz való tartozás következtében a többi embernél jobban ki voltak téve a konfliktushelyzetek veszélyének. Ebből a szempontból viszont már annak sincs különösebb jelentősége, hogy a deviáns cselekmény egy valóban deviáns egyén megnyilvánulása-e, vagy pedig véletlen adta alkalom, hiszen – részint a források korlátozottsága miatt – eleve megelégszünk a helyzettípusok körvonalazásával.

A következőkben ilyen megfontolásokból kiindulva teszünk kísérletet forrásaink elemzésére.

Mint mondtuk, a magatartás-tanulási folyamat célja és eredménye a XVIII. században az egyház által szentesített házasság keretei között megnyilvánuló heteroszexuális kapcsolat. Ha ez nem jön létre, vagy pedig létrejötté után valamilyen külső ok miatt megszakad, akkor olyan személyes konfliktushelyzet alakul ki, amely feloldásának egyik lehetséges – bár ritka – módja a deviancia. A helyzetet talán a legkézzelfoghatóbban egy 1766-ban paráznasági perbe fogott, 46 éves miskolci férfi egyik mondatával érzékeltethetjük, aki a következő módon próbálta tettét indokolni: „ezt pedig az cselekedtette vélem, hogy az feleségem nem lakik vélem. Emberi gyarlóságban meg esvén, nem lehettem az baromnak. S jóllehet itt valódi egyéni konfliktushelyzetről van szó, az azonban egy ponton mégis társadalmasítható: nevezetesen az özvegyek esetében. Mivel számukra a különféle társadalmi kööttségek nemigen tették lehetővé – legfeljebb egy új házasság keretein belül – vágyaik normális kielégítését, ezért elsősorban az eltitkolhatóság miatt nyilván megfelelő megoldást kínált a deviancia. S valóban feltűnően magas forrásainkban a szexuális devianciával vádolt özvegyek száma. S annak pedig végképp fel kellett tűnnie, hogy az összes általunk átvizsgált perben mindössze két női vádlottal találkoztunk és mindkettő özvegyasszony volt. Ugyanakkor devianciájuk jellege – az egyikük talán fiziológiai adottságai miatt is férfiszerepet játszó homoszexuális volt, a másikat pedig maszturbációval vádolták – arra utal, hogy korábbi házáséletükben sem lehetett minden rendben, tehát másfajta konfliktussal is számolnunk kell, nem csak azzal, amelyik özvegyi sorsuk következménye volt.

Már az özvegyek esetében is szerepet játszhat az életkoruk, mint olyan tényező, amely részben megakadályozza, hogy egy új házasságban oldódjék fel konfliktushelyzetük. S valóban, a periratok által tárgyalt esetek egy olyan csoport körvonalait is fölvezölják, amelyben a devianciával vádolt személyeket az életkoruk kapcsolja össze és bontja is rögtön két alcsoportra: akik még nem, és akik már nem tudnak eleget tenni a társadalmi morális elvárásoknak. A periratok tanúsága szerint különösen a „még-nem” csoport tagjai, vagyis a na-

gyon fiatalok voltak kitéve annak a veszélynek, hogy valamilyen deviáns cselekmény által meneküljenek abból a konfliktushelyzetből, amelyet életkoruk idézett elő.

Nyilvánvaló, hogy a fiatalok deviáns cselekményeiben nem csak a hiány játszott szerepet, hanem a kíváncsiság ösztöne is, amelyet nem a fajfenntartási, hanem az önfenntartási ösztön egyik fajtájaként tart számon a pszichológia. Ámde a kíváncsiság ösztöne éppen a fiatal korban nyilvánul meg erősebben, tehát e kérdés nyitva hagyása nem mond ellent a fiatalok, mint veszélyeztetett csoport létezésének.

Az általunk vizsgált forrásanyag eleve kizárja, hogy az azonos neműek önként vagy kényszerből vállalt közösségein – egyházi közösségek, katonaság – belüli deviáns esetekkel foglalkozunk. Korszakunk, a XVIII. század paraszti társadalmában is léteztek azonban olyan foglalkozások, amelyeket azonos nemű, s ráadásul a falu közösségétől hosszabb-rövidebb időre elzárt személyek végeztek. Ilyen volt például a pásztorkodás. Mármost forrásaink szerint a pásztorok nagyon sok esetben kerültek deviáns cselekedet miatt törvény elé, leggyakrabban bestialitás, olykor pedig erőszak vádjával. Egy elmegyógyászati egyetemi jegyzet a szodomjáról (ami a mai szóhasználat szerint, a bestialitással azonos) szólva azt mondja, hogy „legtöbbször az imbecillisek, illetve igen primitív körülmények között élő pásztorok között fordul elő”, s ezzel a megfogalmazással mintha egyenlőségjelet látszana tenni az imbecillis és a pásztor között. A források alapján azonban ezt egyáltalán nem láthatjuk igazoltnak. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a deviancia megjelenési formája összefügg azzal, hogy a deviáns tulajdonképpen együtt él az állatokkal. A deviancia oka azonban nem keverhető össze a megjelenési formával, s különösen nem akkor, ha ez utóbbi nem mindig azonos. Forrásaink azt sugallják, hogy az okot sokkal inkább a foglalkozás meghatározta körülményekben kell keresni. Bizonyítékul álljon itt egy erőszakot elkövető 26 éves pásztor önéletrajzszerű vallomása: „Füreden, ezen tekintetes nemes Somogy vármegyébe lettem a világra, ahol az édesatyám juhász lévén, engemet hol Magyar-egresen, hol Jutában és Gesztiben fölnevelt. Az édes atyám Jutában meghalálózván, legelső szolgálatban Eddén állottam, ahol négy egész esztendeig csordás bujtár képpen szolgálván, innénd mentem Osztopánba, ahol esztendeig a csikósnál bujtár lévén, onnéd mentem Pamukra, ahol néhai Kele György uramat négy egész esztendeig béres képpen szolgáltam, ahol ugyan Borda Antal uramat is esztendeig ugyan béres képpen szolgáltam. Pamukról Mocsoládra menvén, ahol esztendeig ugyan csikós bujtár voltam, innénd ismét Pamukra vissza menvén, innénd ismét Fiadra mentem kanásznak, ahol esztendeig az helységet szolgálván, innénd mentem Jutára, ahol esztendeig a jutai ispánt szolgálván... úgy mentem Ráksiba, ahol Kovács István nevű gazdát szolgálván, innénd mentem Dömötör-nap táján Rác országban, ahol Ürményi urakat kanász bujtár képpen szolgálván, úgy jöttem ismét Szent György-nap után Juthába, ahol Csonka Jánost... kanászul szolgálván... az várdai csárdában megfogattam.” – Talán ez a rövid részlet is elegendő bizonyosságot szolgáltat arra, hogy belássuk: a foglalkozással, az életmóddal járt együtt a konfliktushelyzet, amelyből a deviancia jelentette a kiutat. Nem csak olyan társ nem akadt a pásztor számára, aki követte volna, hanem közösség sem, amely normáival meghatározhatta volna az életét.

Bár a korábbiakban azt moadtuk, hogy forrásaink nemigen alkalmasak a számokkal való játéokra, azért egy feltűnő dologról mégis szólni kell: az átvizsgált periratoknak körülbelül az ötödében a deviancia miatt perbe fogott

személyek két etnikai csoport tagjai: zsidók és cigányok. Ez az arány pedig jóval meghaladja a két csoport létszámának arányát a teljes népességhez képest, s ezért még akkor is érdemes az ilyen eseteket behatóbban megvizsgálni, ha joggal feltételezhetjük, hogy egy részük alaptalan rágalmazás és mint ilyen, egy egészen másfajta konfliktust tükröz (és nem felold), tudnillik a másság konfliktusát. Látszólag tehát belcillenek a faji előítéleteken alapuló percek sorába. S hogy ilyen előítéletekkel komolyan számolnunk kell, azt maga a XVIII. századi jogelmélet bizonyítja. A jogtudós *Huszty István* például arról elmélkedve, hogy miért nem talál semmit a hazai törvényekben a szodomia büntetéséről, holott minden vétek közül ez a legégbekiáltóbb, a következő konklúzióra jut: mivel a rossz erkölcsök teremtik a jó törvényeket, nyilvánvaló, hogy a régi magyarok között ez a bűn ismeretlen volt. „Miután azonban a magyar nép sok és különféle, más tartományokból beszivárgott nemzetekkel keveredett, ama bűnt is elkezdte elkövetni.”

Van azonban egy elgondolkodtató tényünk, ami másra is utal. Az összes átvizsgált perben mindössze egyetlen beismerő vallomás fordul elő, mégpedig egy lóval vétkező tizennyolc éves cigánylegényé, aki ráadásul mindenféle kényszer nélkül még korábbi hasonló cselekedeteiről is beszélt. Mindezt olyan természetességgel mondta el, ami nem csak nekünk tűnik fel most: feltűnt a fiskálisnak is, olyannyira, hogy kínvallatást kért, mert feltételezte: a legény netán elunta életét és így akar meghalni. – Mindezzel természetesen nem azt akarjuk mondani, hiszen nincs is elegendő adatunk rá, hogy a cigány erkölcsi normák megengedték a deviáns magatartást. Inkább arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy létezhetett egy reális konfliktushelyzet a cigányok és a zsidók számára, amelyet csak valamilyen deviáns cselekménnyel tudott megoldani az egyén. Elég egy pillantást vetni a korabeli összeírásokra, hogy lássuk: mindkét nép tagjai nagyon kis csoportokban, olykor csupán egyetlen család vagy személy telepedett le az idegen közösségekben. Nyilván sokkal nehezebb volt számukra tehát a törvényesen engedélyezett heteroszexuális kapcsolat megteremtése. Az ebből fakadó konfliktushelyzetnek az oka pedig maga az etnikai csoporthoz való tartozás.

Az elmondottakat összefoglalva bizonyíthatónak tűnik, hogy az esetek nagy részében személyes, ugyanakkor „társadalmasítható” konfliktushelyzetek feloldásaként jelentkeznek a deviáns cselekmények. Úgy látszik továbbá, hogy körvonalazható néhány olyan társadalmi csoport is, amelynek tagjai inkább ki vannak téve e veszélynek. (*Elhangzott a Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesületének III. Társadalomtörténeti Konferenciáján, Salgótarjánban, 1989. VI. 14–18-án*).